

Marek Parchem

Testament Mojżesza : wprowadzenie oraz przekład z objaśnieniami

Collectanea Theologica 76/2, 79-103

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAREK PARCHEM, WARSZAWA

TESTAMENT MOJŻESZA. WPROWADZENIE ORAZ PRZEKŁAD Z OBJAŚNIENIAMI

Wydania tekstu

W 1861 r. A. M. Ceriani opublikował łaciński manuskrypt, który został odnaleziony w Bibliotece Ambrożyńskiej w Mediolanie. Został on przez wydawcę zidentyfikowany jako *Assumptio Mosis* (*Wniebowzięcie Mojżesza*)¹. Dokument dotąd uważany za zaginiony, znany jedynie z cytatów pisarzy starożytnych², ma charakter fragmentaryczny i zachował się na jedynym manuskrypcie łacińskim pochodzącym z VI w. po Chr.³ Pierwsze wydanie krytyczne opublikował w 1866 r. A. Hilgenfeld⁴, a po nim G. Volkmar (1867)⁵,

¹ *Fragmenta Assumptionis Mosis*, w: *Monumenta sacra et profana ex codicibus praesertim Bibliothecae Ambrosianae*, t. I, fasc. I, Mediolani 1861, s. 9-13 (wprowadzenie); s. 55-64 (tekst). A. M. Ceriani zidentyfikował dokument jako *Assumptio Mosis* na podstawie relacji Gelazjusza z Cyzyku, historyka kościelnego z V w., który powołuje się na dokument nazywany Ἀνάληψις Μωσέως: „... jak zostało napisane w księdze Wniebowzięcia Mojżesza” (ἐν βιβλίῳ ἀναλήψεως Μωσέως)... (*Historia Ecclesiae* 2.17.17). Tekst grecki i łaciński w A.-M. Denis, *Fragmenta pseudepigraphorum quae supersunt graeca una cum historicum et auctorum judaeorum hellenistarum fragmentis*, PVTP 3, Leiden 1970, s. 63-64.

² Między innymi Gelazjusz z Cyzyku w *Aktach Soboru Nicejskiego* dwukrotnie powołuje się na dokument nazywany Wniebowstąpieniem Mojżesza, *Historia Ecclesiae* 2,17,17; 2,21,7; Orygenes, *De principiis* III, 2,1; *Homiliae in librum Jesu Nave, Homilia II*; Klemens Aleksandryjski, *Fragmentum in epistulam Judae* 9; Dydymos z Aleksandrii, *In epistula Judae enarratio, Judae* 9; Pseudo-Atanazy, *Synopsis Scripturae Sacrae*.

³ Zob. E.-M. Laperrousaz, *Le Testament de Moïse (généralement appelé 'Assomption de Moïse')*: *Traduction avec introduction et notes*, Semitica 19, Paris 1970, s. 3-16; A.-M. Denis, *Les fragments grecs de l'Assomption de Moïse*, w: *Introduction aux pseudépigraphes grecs d'Ancient Testament*, SVTP 1, Leiden 1970, s. 134-135.

⁴ *Mosis Assumptionis quae supersunt nunc primum edita et illustrata*, w: *Novum Testamentum extra canonem receptum. Clementis Romani Epistulae*. Edidit, commentario critico et annotationibus instruxit, Lipsiae 1866, s. 93-115.

⁵ *Mose Prophetie und Himmelfahrt. Eine Quelle für das Neue Testament, zum ersten Male Deutsch herausgegeben, im Zusammenhang der Apokrypha und der Christologie überhaupt*, Handbuch zu den Apokryphen 3, Leipzig 1867.

M. Schmidt i A. Merx (1869)⁶, O. F. Fritzsche (1871)⁷, R. H. Charles (1897)⁸ oraz C. Clemen (1904)⁹. Nowe opracowanie krytyczne tekstu opracował J. Tromp (1993)¹⁰. Warto też wspomnieć, że A. Hilgenfeld dokonał retranslacji na język grecki¹¹, natomiast A. Kahana na język hebrajski¹².

A. Hingelfeld wprowadził podział tekstu na dwanaście rozdziałów, który jest w powszechnym użyciu. Natomiast podział zaproponowany przez G. Volkmar, na dziewiętnaście rozdziałów, nie został zaakceptowany przez uczonych.

Tytuł

Odnaleziony fragment żydowskiego dokumentu był znany we wczesnym Kościele jako *Ἀνάληψις Μωσέως* / *Ascensio* lub *Assumptio Mosis*, *Wniebowzięcie Mojżesza*. Obecnie jest on nazywany Testamentem Mojżesza (*Διαθήκη Μωσέως* / *Testamentum Mosis*) ponieważ nie ma w nim mowy o wniebowzięciu Mojżesza oraz ze względu na formę literacką, która jest podobna do innych dokumentów mających formę testamentu.

Miejsce i data powstania

Chociaż większość komentatorów pomija to zagadnienie, najprawdopodobniej miejscem powstania Testamentu Mojżesza jest Palestyna. W dokumencie nie ma żadnych danych topograficznych z wyjątkiem wzmianki o Jerozolimie. O kulcie świątynnym mówi się

⁶ *Die Assumptio Mosis mit Einleitung und erklärenden Anmerkungen*, w: *Archiv für wissenschaftliche Erforschung des Alten Testaments*, t. 1, z. 2, Halle 1869, s. 111-152.

⁷ *Assumptio Mosis*, w: *Libri apocryphi Veteris Testamenti Graece. Accedunt libri Veteris Testamenti pseudepigraphi selecti*, Leipzig 1871, s. 701-730.

⁸ *The Assumption of Moses, Translated from the Latin Sixth Century Ms., the Unemended Text of which is Published herewith, together with the Text in its Restored and Critically Emended Form*, London 1897. Przekład angielski APOT II, s. 407-424.

⁹ *Die Himmelfahrt des Mose* (Kleine Texte für theologische Vorlesungen und Übungen 10), Bonn 1904. Przekład niemiecki APOT II, s. 311-331.

¹⁰ *The Assumption of Moses. A Critical Edition with Commentary*, SVTP 10, Leiden 1993.

¹¹ A. Hilgenfeld, *Die Psalmen Salomo's und die Himmelfahrt des Moses, griechisch hergestellt und erklärt*, ZWT 11 (1868) 273-309 oraz *Mosis Assumptio*, w: *Messias Judaeorum, liber eorum paulo ante et paulo post Christum natum conscriptis illustratus*, Lipsiae 1869, LXX-LXXXVI; 437-468

¹² A. Kahana, *עלית משה*, w: *הספרים החיצונים*, t. I/1, Tel Aviv 1959, s. 314-325.

jak o fakcie historycznie realnym, to znaczy autor nigdy nie przedstawia go metaforycznie, co byłoby dowodem na określenie daty powstania tego dokumentu. Pewnego rodzaju poparciem tej hipotezy jest wzmianka w 1,14 o Ammanie, który jest określony jako *trans Jordanem*, co może wskazywać na „jerozolimski” punkt widzenia autora¹³.

W obecnie istniejącej formie Testament Mojżesza może być datowany na wczesne lata I w. po Chr.¹⁴ Większość uczonych jest zdania, że jego kompozycja przebiegała w dwóch etapach¹⁵. Najprawdopodobniej pierwotny dokument powstał w czasach machabejskich, na co wskazuje interpretacja postaci Taxo w rozdz. 9 (który może być identyfikowany z Matatiaszem i jego synami oraz matką i jej siedmioma synami, zob. 1 Mch 12; 2 Mch 7), eschatologicznego hymnu w rozdz. 10 oraz wzmiankami o prześladowaniach Antiocha Epifanesa w rozdz. 8. Natomiast rozdz. 6 i 7, w których wspomina się Hasmonejczyków, Heroda i jego synów oraz wyprawę Varusa (4 r. przed Chr.) powstały w drugim etapie powstawania dzieła (początek I w. po Chr.). W rezultacie rozdz. 8 i 9 pierwotnie opisujące wydarzenia z czasów Antiocha, zostały przekształcone w wizję odnoszącą się do czasów ostatecznych zakończoną hymnem o zwycięstwie Boga i ustanowieniu przez Niego królestwa.

¹³ Zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, 117. Innego zdania jest D. S. Schwartz, *The Tribes of As. Mos. 4: 7-9*, Jol 99/1980, s. 217-223, który uważa, że Testament Mojżesza powstał w diasporze, najprawdopodobniej w Babilonii.

¹⁴ J. J. Collins, *The Date and Provenance of the Testament of Moses*, w: *Studies on the Testament of Moses: Seminar Papers*, SCS 4, Cambridge 1973, s. 19-20.

¹⁵ Szczegółowo omawia dwa etapy powstania Testamentu Mojżesza O. Camponovo, *Königtum, Königsherrschaft und Reich Gottes in den frühjüdischen Schriften*, OBO 58, Göttingen 1984, s. 151-158. Zwolennikami tej hipotezy są m.in. J. Licht, *Taxo, or the Apocalyptic Doctrine of Vengeance*, JJS 12/1961, s. 95-103; G. W. E. Nickelsburg, *An Antiochan Date for the Testament of Moses*, w: *Studies on the Testament of Moses*, 33-37; tenże, *Jewish Literature Between the Bible and the Mishnah*, Philadelphia 1981, s. 80-83, 213-214; J. J. Collins, *The Apocalyptic Imagination. An Introduction to the Jewish Matrix of Christianity*, New York 1989, s. 103; A. Y. Collins, *Composition and Redaction of the Testament of Moses 10*, HTR 69/1976, s. 179-186; S. Mędala, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, Biblioteka Zwojów. Tło Nowego Testamentu 1, Kraków 1994, s. 218. Różne hipotezy zostały omówione w: E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B. C. – A. D. 135)*, t. III/1, Edinburgh 1995, s. 281-283. Natomiast powstanie całego dzieła w początkach I w. po Chr. przyjmują m.in. J. Priest, *Testament of Moses*, w: OTP I, s. 921; E. Brandenburger, *Himmelfahrt Moses*, w: JSHRZ V/2, s. 59-60; R. Rubinkiewicz, *Królestwo Boże w literaturze apokryficznej Starego Testamentu*, RT 38-39/1991-1992, s. 70.

Oryginalny język

Tekst łaciński stanowi przekład z języka greckiego dokonany ok. V w. po Chr.¹⁶ Z tego względu, że kilka słów pojawia się jako transliteracja wyrazów greckich, pewne konstrukcje syntaktyczne mogą być wyjaśnione w świetle języka greckiego oraz niektóre trudniejsze fragmenty tekstu stają się bardziej zrozumiałe dzięki greckiej rekonstrukcji, niektórzy uczeni, zwłaszcza pierwsi edytorzy tekstu, byli przekonani, że właśnie grecki był oryginalnym językiem dokumentu. Jednakże dalsze studia wykazały, że najprawdopodobniej oryginalnym językiem był semicki¹⁷, jednak jest kwestią dyskusyjną, czy był nim hebrajski czy aramejski. Obecnie semickie pochodzenie dokumentu jest powszechnie akceptowane, a większość uczonych skłania się do tezy, że był nim hebrajski¹⁸.

Forma literacka

Pod względem formy literackiej i tematyki Testament Mojżesza bardzo zbliża się do tzw. apokalipsy historycznej¹⁹. Zdaniem E. Cortèsa²⁰ i E. von Nordheima²¹, którzy przebadali formalne ele-

¹⁶ Zob. A.-M. Denis, *Introduction aux pseudépigraphes grecs*, 134; E. Schürer, *The History of the Jewish People*, t. III/1, s. 284. Zachowane greckie fragmenty opublikował A.-M. Denis, *Fragmenta pseudepigraphorum*, s. 63-67.

¹⁷ Zob. D. H. Wallace, *The Semitic Origin of the Assumption of Moses*, TZ 11/1955, s. 321-328. E.-M. Laperrousaz, *Le Testament de Moïse*, s. 25 oraz G. W. E. Nickelsburg, *Jewish Literature*, s. 83 są zdania, że semickim oryginałem mógł być zarówno hebrajski, jak i aramejski.

¹⁸ Za hebrajskim oryginałem opowiada się m.in. R. H. Charles, *The Assumption of Moses*, London 1897, s. xxxviii-xlv; S. Mowinkel, *The Hebrew Equivalent of Taxo in Assumption of Moses IX*, VTSup 1/1953, s. 89-90; M. Delcor, *Contribution à l'étude de la législation des sectaires de Damas et de Qumran*, RB 62/1955, s. 60; M. E. Stone, *Apocalyptic Literature*, w: M. E. Stone (red.), *Jewish Writings of the Second Temple Period. Apocrypha, Pseudepigrapha, Qumran Sectarian Writings, Philo, Josephus*, CRINT II/2, Assen-Philadelphia 1984, s. 419; S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, s. 218.

¹⁹ Do grupy pism zwanych apokalipsami historycznymi należą m.in. różne sekcje 1 Hen, Dn, 4 Ezd, 2 Bar, Apokalipsa Abrahama, 3 Bar, 2 Hen, Test. Lewiego 2-5, fragmenty Apokalipsy Sofoniasza, częściowo Jub i Test. Abrahama; Zob. J. J. Collins, *The Apocalyptic Imagination*, s. 2-6; M. E. Stone, *Apocalyptic Literature*, 419. S. Mędała, *Wprowadzenie do literatury międzytestamentalnej*, s. 219 nazywa ten dokument „apokalipsą”.

²⁰ *Los discursos de adiós des Gn 49 a Jn 13-17. Pistas para la historia de un género literario en la antigua judía*, Barcelone 1976, s. 140-146.

²¹ *Das Testament Moses (Assumptio Mosis)*, w: *Die Lehre der Alten. I. Das Testament als Literaturgattung im Judentum der hellenistisch-römischen Zeit*, ALGHJ 13, Leiden 1980, s. 194-207.

menty charakterystyczne dla tego dokumentu, stanowi on formę literacką, zwaną testamentem²². Znaczną część dokumentu stanowią *vaticinia ex eventu*, w których autor interpretuje historię Izraela używając deuteronomistycznego schematu przedstawiania historii narodu wybranego (tj. grzech – kara – nawrócenie – zbawienie). Istotną rolę spełniają również istniejące w dokumencie elementy apokaliptyczne, zwłaszcza eschatologiczny hymn w rozdz. 10, który łączy Testament Mojżesza z literaturą tego nurtu.

Tłumaczenie

1. (1) (...)

(2) który jest dwa tysiące pięćsetnym rokiem od stworzenia świata, (3) lecz według tych, którzy znajdują się na wschodzie, jest to liczba (...) po wyruszeniu z Fenicji²³, (4) kiedy opuścił (ją) lud²⁴, po wyruszeniu²⁵, które nastąpiło za Mojżesza, aż do Ammanu za Jordanem.

(5) [Księga] proroctwa, która została dana przez Mojżesza w odniesieniu do Księgi Powtórzonego Prawa²⁶. (6) I przywołał do siebie Jozuego, syna Nuna, człowieka uznanego przez Pana za godne-

²² Na elementy etyczne, które pojawiają się w Testamencie Mojżesza i są charakterystyczne dla tej formy literackiej zwracają uwagę m.in. A. B. Kolenkow, *The Assumption of Moses as a Testament*, w: *Studies on the Testament of Moses*, s. 71-77; C. Münchow, *Testamentum Mosis*, w: *Ethik und Eschatologie. Ein Beitrag zum Verständnis der frühjüdischen Apokalyptik mit einem Ausblick auf das Neue Testament*, Berlin 1981, s. 65-75.

²³ *Fynicis* jest prawdopodobnie transliteracją greckiej nazwy Fenicji (jako rzeczownik: Φοινίκη oraz jako przymiotnik Φοινίξ) i oznacza Kanaan. LXX tłumaczy hebr. כנען i jego pochodne pięć razy jako Φοινίκη (Wj 6,15; 16,35; Joz 5,1.12; Hi 40,25 (30); zob. G. Volkmar, *Mose Prophetie*, s. 17; A. Schalit, *Untersuchungen zur Assumptio Mosis*, ALGHJ 17, Leiden 1989, s. 22-23; J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 84 i 134.

²⁴ Zwrot *cum exivit plebs*, „kiedy opuścił [ją] lud” powinien być łączony ze słowami *professionis Fynicis*, „po opuszczeniu Fenicji”. Całe wyrażenie odnosi się do wyruszenia Jakuba i jego synów z Kanaanu do Egiptu; to wydarzenie jest również użyte jako sposób datacji w Jub 34,9.

²⁵ *Post professionem*, „po wyruszeniu” jest określeniem wyjścia z Egiptu.

²⁶ W zwrocie (*liber*) *prophetiae quae facta est a Moysen in libro Deuteronomio* pojawia się tendencja do tzw. skracania myśli, która zaciera pierwotny sens wyrażenia. Jednakże intencja autora jest jasna: obecna księga (tj. Testament Mojżesza) zawiera proroctwo odnoszące się „do” Księgi Powtórzonego Prawa, a nie jakoby proroctwo było „w” niej zawarte (tj. w Księdze Powtórzonego Prawa); zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 135. Inaczej G. Volkmar, *Mose Prophetie*, s. 13 oraz C. Clemen, *Die Himmelfahrt Moses*, s. 318.

go²⁷, (7) aby mógł zostać następcą²⁸ [Mojżesza] dla ludu i Namiotu Świadectwa²⁹ ze wszystkimi jego świętymi (naczyniami), (8) i aby wprowadzić lud do ziemi, danej ich ojcom³⁰, (9) danej im ze względu na przymierze i ze względu na przysięgę. To powiedział (Mojżesz) do Jozuego w Namioocie, a mianowicie że On da ją (tj. ziemię) dzięki Jozuemu, a mówił do Jozuego tak:

„Strzeż tego słowa gorliwie (10) i obiecaj, że wypełnisz bez skargi wszystko, co zostało nakazane. (11) Tak mówi Pan świata. (12) On bowiem stworzył świat ze względu na swój lud³¹, (13) lecz nie objawił swego planu w odniesieniu do stworzenia³² od początku świata, aby dzięki temu skarcić narody pogańskie z jego³³ powodu, i by one same okryły się hańbą przez kłótnie prowadzone między sobą. (14) Z tego powodu przeznaczył i wybrał mnie, przygotowanego od początku świata, aby być pośrednikiem Jego Przymierza. (15) A teraz objawię to (tj. zamierzenie Boga co do stworzenia) to-

²⁷ *Probatum Domino*, „zatwierdzony przez Pana, uznany za godnego, wypróbowany”; por. Dz 2,22: Ἰησοῦν τὸν Ναζωραίου, ἄνδρα ἀποδοδειγμένον (Vg: *approbatus*; Codex Bezae: *probatum*) ἀπὸ τοῦ θεοῦ; zob. też 12,9.

²⁸ *Successor*, „następca”. Wielu uczonych uważa to słowo za tłumaczenie greckiego διαδοχος użytego w znaczeniu *minister*, a ten za tłumaczenie hebr. משרה; por. R. H. Charles, *The Assumption of Moses*, London 1897, s. 56.

²⁹ *Scene testimonii* jest prefiguracją Świątyni; por. zwrot Przybytek Świadectwa (משכן העדת) w Wj 38,21; 40,2-3; Lb 1,50.53; 10,11. Odnośnie do wyrażenia σκατηή του μαρτυρίου zob. *Vitae Prophetarum* 12,12; Eupolemus, w: Euzebiusz z Cezarei, *Praeparatio* IX 34,7.

³⁰ *In terram datam patribus eorum* (w manuskrypcie: *terram datam ex tribus eorum*) poprawione za M. Schmidt, A. Merx, *Die Assumptio Mosis*, s. 127, którzy dopuszczają możliwość błędu kopisty polegający na pominięciu jednej linii; tekst oryginalny mógł brzmieć: *in terram datam ex [testamento pa] tribus eorum*.

³¹ *Creavit enim orbem terrarum propter plebem suam*, „On bowiem stworzył świat ze względu na swój lud”. Podobna idea pojawia się w 4 Ezd: *propter nos creasti primogenitum saeculum* 6,55; *propter nos creatum est saeculum*: 6,59; por. 7,11; 2 Bar 14,19.

³² *Eam intentionem creaturae* (w manuskrypcie: *inceptio creaturae*). Niektórzy (wyprowadzając *inceptio* od αρχ i uważając je za niefortunne tłumaczenie ἀπορχή) są zdania, że *inceptio* odnosi się do Izraela jako „pierwotnego stworzenia”. Jednak jak słusznie zauważają M. Schmidt, A. Merx, *Die Assumptio Mosis*, s. 138, *inceptio* powinno być rozumiane w sensie „intencja, plan”.

³³ Nie jest jasne do kogo / czego odnosi się *in eam*. Jeśli do Izraela (*plebem* z 1,12), *in eam* może być traktowane jako dopełnienie: „że narody pogańskie będą skazane / doprowadzone do hańby przez Izraela” lub jako przyczynowe: „aby narody pogańskie zostały okryte hańbą z powodu Izraela”. W tym drugi przypadku można odwołać się do Ps 105,14 (= 1 Krn 16,21); zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 142. Jeśli *in eam* odnosi się do *intentionis*, sens jest podobny jak w pierwszym przypadku: „że narody pogańskie będą skazane / okryte hańbą z powodu tego planu”; zob. A. Kolonkow, *The Assumption of Moses*, s. 73.

bie, ponieważ wypełnił się czas lat mojego życia i odejdę do miejsca odpoczynku moich ojców, i wobec całego ludu (...)

(16) Ty zaś przyjmij to pismo³⁴ dla potwierdzenia pewności³⁵ ksiąg, które ci przekazuję, (17) a które ty uporządkujesz, zabalsamujesz³⁶ i umieścisz w glinianych dzbanach³⁷, w miejscu³⁸, które On uczynił od początku stworzenia świata, (18) tak aby Jego imię było wzywane aż po dzień pokuty, w czasie nawiedzenia, w którym Pan nawiedzi ich przy wypełnieniu końca dni.

2. (1) (...) wejdą dzięki tobie do ziemi, którą On przeznaczył i obiecał dać ich ojcom, (2) w której będziesz ich błogosławił i dasz w niej każdemu z nich jego dział oraz ustanowisz dla nich królestwo i uczynisz im lokalne władze³⁹ zgodnie z wolą ich Pana w sprawiedliwości i prawości.

³⁴ Termin *scribatura* oznacza prorocstwo dane przez Mojżesza według 2,3-10. To samo słowo pojawia się w 10,11 i 11,1. W świetle tych tekstów wynika, że Mojżesz przekazał (powiedział) Jozuemu prorocstwo zawarte w piśmie. W 10,11, w zakończeniu mowy Mojżesz mówi do Jozuego, aby ten „strzegł tych słów i tej księgi” (*custodi verba haec et hunc librum*). Motyw prorocтва przechowywanego zarówno w piśmie jak i w mowie jest często spotykany w literaturze o charakterze testamentarym i apokaliptycznym; zob. D. S. Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, 200 B. C. – A. D. 100, London 1964, s. 120-121.

³⁵ Słowo *tutatio* oznacza „ochronę, obronę, opiekę, zabezpieczenie”. Zwrot *recognoscere tutationem* może oznaczać „strzeżenie ksiąg” w znaczeniu materialnym. Już H. Rönsch, *Weitere Illustration zur Assumptio Mosis*, ZWT 12/1869, s. 222 sugerował, że *tutatio* jest błędnym tłumaczeniem greckiego słowa ἀσφάλισις lub raczej ἀσφάλεια, które może oznaczać „ochronę, zabezpieczenie” podobnie jak *tutatio*, ale również „pewność, niezawodność”, zwłaszcza w odniesieniu do czyjejs wypowiedzi. *Recognoscere tutationem* może być tłumaczeniem greckiego zwrotu ἐπιτηρώσκειν τὴν ἀσφάλειαν. Podobne wyrażenie pojawia się w Łk 1,4.

³⁶ *Chedriare* znaczy „zabalsamować za pomocą oliwy / oleju cedrowego”. Balsamowanie ksiąg było znanym w starożytności zwyczajem ich konserwowania; zob. szerzej A. Schalit, *Untersuchungen*, s. 184-185.

³⁷ Umieszczanie ksiąg w glinianych dzbanach (*et reponis in vasis fictilibus*) jest dobrze udokumentowaną metodą strzeżenia i konserwowania ksiąg w starożytnym świecie (nie tylko w Qumran); zob. A. Schalit, *Untersuchungen*, s. 197-198. Słowo *reponere* w znaczeniu „przechowywać, umieszczać” pojawia się w 4 Ezd 7,77: *etenim est tibi thesaurus operum repositus apud Altissimum*, „albowiem skarb twoich uczynków został odłożony u Najwyższego”.

³⁸ Miejsce (*locus*), w którym powinny być przechowywane księgi często identyfikuje się ze świątynią w Jerozolimie. Według tradycji rabinicznej świątynia była traktowana jako początek stworzenia; zob. P. Schäfer, *Tempel und Schöpfung. Zur Interpretation einiger Heiligtumstraditionen in der rabbinischen Literatur*, Kairos 16/1974, s. 122-133.

³⁹ W wyrażeniu *constabilibus eis regnum et magisteria locorum dimittes illis* pojawiają się zwroty synonimiczne, gdzie *regnum* oraz *magisteria locorum* mogą mieć znaczenie abstrakcyjne lub też konkretne, odnoszące się bądź do terytorium, bądź do aktywności przejawiającej się przez królowanie. *Magisteria* oznacza „urząd, miejsce przewodniczenia” i jest prawdopodobnie wyrażeniem synonimicznym do *regnum* „królowanie, miejsce sprawowania władzy”; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 150.

(3) (...), a po tym jak wejdą oni do ich ziemi w roku (...), oraz po tym jak będą rządzili przez książąt i władców⁴⁰ przez osiemnaście lat. A w dziewiętnastym [roku] dziesięć pokoleń się odłączy. I dwa pokolenia odłączą się i przeniosą Namiot Świadectwa. (4) Wtedy Bóg niebios⁴¹ umocni słup swego Namiotu i wieżę swego Sanktuarium⁴², i dwa pokolenia zostaną ustanowione jako święte⁴³, (5) bowiem dziesięć pokoleń ustanowi dla siebie królestwo, według swoich własnych rozporządzeń.

(6) I będą składać ofiary przez dwadzieścia lat. (7) A w siódmym (roku) otoczą się murami⁴⁴; a gdy minie dziewiąty (rok) opuszczą Przymierze Pana; i splugawią związek⁴⁵, który zawarł z nimi Pan. (8) Będą oni składać swoje dzieci w ofierze obcym bogom, wzniosą

⁴⁰ Słowa *principes* oraz *tyranni* mogą być rozumiane jako określenie różnych typów sprawowania władzy zgodnie z tradycją biblijną, tj. sędziów i królów. Jednak bardziej prawdopodobna jest sugestia, że użyte są one synonimicznie, podobnie jak w Jub 47,9; por. 1 Hen 89,48; Jub 31,15. W Wulgacie *princeps* jest zwykle ekwiwalentem greckiego κριτής lub ἄρχων. Słowo οἱ κριταί pojawia się czasem w paralelizmie z οἱ πρεσβύτεροι (Ezd 10,14; 3 Ezd 9,13) lub z οἱ ἄρχοντες (2 Krn 1,2). Słowo τύραννος nie ma tu znaczenia o zabarwieniu negatywnym. W Wulgacie jego odpowiednikiem jest *princeps* (Prz 8,16), *rex* (Mdr 6,10.22; 8,15), *tyrannus* (Mdr 14,16; Syr 11,5); zob. *tamże*, s. 155.

⁴¹ *Deus caelestis*, „Bóg niebios”; popularne określenie Boga w literaturze okresu Drugiej Świątyni; por. *Dominus caelestis*, „Pan niebios” w 4,4 oraz *Caelestis*, „Niebiosa” w 10,1; por. także Ezd 6,15: ὁ κύριος τοῦ Ἰσραὴλ ὁ οὐράνιος (LXX); 3 Syb 19,174: οὐράνιος θεός; 3 Syb 247,261: οὐράνιος; Dn 2,18 מִיָּמָו הַלֵּק; 3 Mch 2,2 βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν.

⁴² Wyrażenia *figet palum scenae suae*, „umocni słup swego Namiotu” oraz *turrim sanctuarii sui*, „wieżę swego Sanktuarium” odnoszą się do Świątyni Salomona; zob. Iz 33,20; 1 Krl 8,13. Użycie motywu „wieży” może być inspirowane Iz 5,2; w 1 Hen 89,50 tym terminem określane jest świątynia; w Ps 61,4 jest epitetem Boga; zob. też Ps 48,4.14; Lm 2,5.7.

⁴³ *Ponentur duae tribus sanctitatis*, „dwa pokolenia zostaną ustanowione jako święte” gdzie *ponere* jest ekwiwalentem greckiego τιθέναι, zob. Kpl 11,44-45; Iz 4,3.

⁴⁴ Wyrażenie *circumvallabunt muros*, „otoczą się murami” w sposób metaforyczny podkreśla brak ufności Bogu; na temat idei, że tylko Bóg może strzec ludzi, a nie mury uczynione ludzkimi rękoma; zob. Oz 8,14; Ez 13,10. Por. hebrajskie מִיָּמָו הַלֵּק w sensie metaforycznym „będę strzeżl” Pwt 32,10; Jer 31,22; Ps 32,10.

⁴⁵ Wyrażenie *fidem pollutent*, „splugawią związek” został poprawiony przez M. Schmidt, A. Merx, *Die Assumptio Mosis*, s. 129, ponieważ zwrot *finem pollutent*, który jest w manuskrypcie nie ma sensu. Słowo *fides* jako ekwiwalent πίστις jest trudne do przetłumaczenia. Prawdopodobnie należy całe wyrażenie rozumieć jako splugawienie „nadziei”, którą Bóg w nich pokładał, a która została przypieczetowana przez związek-przymierze. W paralelizmie z *testamentum*, słowo to może być rozumiane jako określenie przymierza (*foedus*). Zwrot πίστιν ποιείσθαι jest popularnym metaforycznym określeniem zawierania przymierza; por. 1 Hen 55,2 w odniesieniu do Rdz 9,12; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 161.

(posągi) bóstw w Namiocie i będą im służyć. (9) Będą postępować nikiżemnie w Domu Pana i wyrzeźbią wiele (podobizn) bóstw na kształt wszelkiego rodzaju zwierząt.

3. (1) W tych dniach nadejdzie przeciw nim król ze wschodu⁴⁶, a [jego] jazda pokryje ich ziemię⁴⁷, (2) spali on w ogniu ich miasto⁴⁸ wraz ze świętą Siedzibą Pana, i wywiezie wszystkie święte naczynia. (3) I wypędzi cały lud, i poprowadzi go do swej ojczyzny, i wprowadzi dwa pokolenia ze sobą.

(4) Wtedy dwa pokolenia będą wołać do dziesięciu pokoleń, i odejdą jak lwica na pole, pokryci pyłem⁴⁹, wygłodzeni i spragnieni⁵⁰. (5) I będą wołać: «Sprawiedliwy i święty jest Pan!⁵¹ Ponieważ tak jak wy zgrzeszyliście, my również (zgrzeszyliśmy) oraz nasze dzieci, dlatego zostaliśmy wypędzeni tak jak wy». (6) Wtedy dziesięć pokoleń zapłacze słysząc wymówki dwóch pokoleń, i powiedzą: (7) «Co mamy dla was zrobić, bracia? Czyż to nieszczęście⁵² nie przyszło na cały dom Izraela?» (8) I wszystkie pokolenia będą płakać, wołając do Nieba⁵³ i mówiąc: (9) «Boże

⁴⁶ Motyw pojawiających się wrogich sił „ze wschodu” jest częsty w literaturze biblijnej, zob. Jr 1,15; 4,6; 6,22; zwłaszcza Dn 11.

⁴⁷ Motyw jazdy „pokrywającej ziemię” pojawia się w Jer 8,16; Ez 26,10-11; Dn 11,40; 1QpHab 3,10.

⁴⁸ Użyte tu słowo *colonia* było powodem, że G. Volkmann, *Mose Prophetie*, s. 70 sugerował późne pochodzenie TestMojż i datował jego powstanie na lata po 135 r., gdy Jerozolima została zamieniona na Colonia Aelia Capitolina. Nie jest to jednak przekonujący argument, ponieważ słowo *colonia* jest używane na określenie „miasta” przez Petroniusza i Kommodiana. Warto zauważyć, że w TestMojż nie występuje słowo *urbs*, natomiast *colonia* pojawia się trzy razy: 3,2; 5,6; 6,9; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 163.

⁴⁹ *Pulverati* powinno być rozumiane jako „pokryci pyłem / prochem” i odnosi się do jednego z powszechnie stosowanych rytuałów związanych z pokutą; por. Dn 9,3; Ne 9,1; Est 4,17; Hi 42,6; Jon 3,6.

⁵⁰ Wyrażenie *esurientes et sitiētes*, „wygłodzeni i spragnieni” jest ekwiwalentem poszczenia; zob. Dn 9,3; Ezd 9,5; Ne 1,4; 9,1; Bar 1,5; Józef i Asenat 10,20; 13,8; LAB 30,4.

⁵¹ *Justus et sanctus Dominus*, „sprawiedliwy i święty jest Pan”; identyczny zwrot w odniesieniu do Boga pojawia się w Pwt 32,4 יהוה אלהינו (LXX: δίκαιος καὶ ὁσιος κύριος).

⁵² Użyte tu słowo *tlilbis* jest transliteracją greckiego θλίψις. W Pwt 4,30 to samo słowo jest użyte na określenie sytuacji, która spowodowała powrót Izraela do Pana: „w swym utrapieniu (בצר לך, LXX: ἐν τῇ θλίψει σου), gdy wszystko to was spotka, w ostatnich dniach nawróć się do Pana, Boga swego”; zob. też Pwt 28,53.55.57; 31,17.21.

⁵³ *Clamantes in caelum*, „wołając do Nieba”. „Niebo” może być tu rozumiane bądź jako zwyczajne określenie „przestrzenne”, podobnie jak w utworze Józef i Asenat 12,1 (zob. Tob 3,11), bądź też jako substytut Boga, co sugerują M. Schmidt, A. Merx, *Die Assumptio Moysis*, s. 141 oraz R. H. Charles, *The Assumption of Moses*, s. 11.

Abrahama, i Boże Izaaka, i Boże Jakuba, pamiętaj o Twoim przymierzu, które zawarłeś z nimi; i o przysiędze, w której przysiągłeś na samego siebie, że nigdy nie zginie ich nasienie w ziemi, którą im dałeś!»

(10) Wtedy, w ów dzień, przypomną sobie o mnie, i pokolenie będzie mówić do pokolenia, a człowiek do swego krewnego: (11) «Czyż nie to oznajmił⁵⁴ nam w prorocztwie Mojżesz, który wycierpiał wiele w Egipcie, i nad Morzem Czerwonym, i na pustyni przez czterdzieści lat? (12) I świadcząc, wezwał niebo i ziemię jako świadków przeciwko nam, abyśmy nie przekroczyli Jego przykazań⁵⁵, których on sam był pośrednikiem dla nas. (13) Przyszło to na nas zgodnie z Jego⁵⁶ słowami, jak nam oznajmił w owych dniach, a wypełniło się na nas jako niewolnikach w ziemi wschodu». (14) I będą niewolnikami przez około siedemdziesiąt siedem lat.

4. (1) Wtedy wejdzie jeden (do swego domu), ten, który jest ponad nimi, i wyciągnie swoje ręce, i zegn timer kolana, i będzie się modlił za nich⁵⁷, mówiąc: (2) «Panie, Królu wszystkiego⁵⁸, (zasiadający) na wyniosłym tronie⁵⁹, który władasz światem, który zechciałeś, aby ten lud był Twoim ludem wybranym. Wtedy zechciałeś być nazwanym ich Bogiem na mocy Przymierza, które zawarłeś z ich ojcami. (3) Lecz poszli jako niewolnicy do obcej ziemi, razem ze swoimi żonami i dziećmi, i (otoczeni) bramami narodów pogańskich⁶⁰,

⁵⁴ Czasownik *testari* jako ekwiwalent greckiego *marturein* może znaczyć „dać świadectwo, świadczyć” oraz „obwieszczać, zawiadamiać”.

⁵⁵ *Mandata illius*, „jego przykazania”, odnosi się do Boga.

⁵⁶ *Ipsius*, „jego”, odnosi się do Boga.

⁵⁷ Zwrot *orare pro* jest technicznym określeniem modlitwy wstawiennej, który jest ekwiwalentem greckich terminów: *ἐξιλιάσκεσθαι περί / ἐπί* pojawiający się w Kpł i Lb; zob. też TestLew 3,5; PsSal 3,8 oraz (*προς*) *εὐχεσθαι περί / ὑπε*, *ρ* występujący w 18 razy w pozostałych księgach ST i 11 razy w NT.

⁵⁸ *Omnis rex*, „król wszystkiego” częsty epitet Boga; por. *Ant.* 14,24: *ὁ θεὸς βασιλεὺ τῶν ὀλων*; 3 Mch 2,3 *τῶν ὀλων ἐπικρατῶν*; Filon, *De Vita Mosis* 2,88: *ἡγεμῶν τοῦ πάντος*; Est 4,17 (LXX): *κύριε βασιλεὺ πάντων*.

⁵⁹ *Alta sedes*, „wyniosły tron” jest określeniem tronu Boga w niebie; zob. 1 Hen 14,18: *θρόνος ὑψηλός*; TestHioba 41,4: *θρόνος ἐν οὐρανοῖς*; Hebr 8,1: *ὅς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς*; por Iz 66,1: *κῶς ἔστηπ, LXX: ὁ οὐρανὸς μοι θρόνος*.

⁶⁰ Łaciński termin *allofli* jest transliteracją greckiego *ἀλλόφυλοι*; w klasycznym greckim było zwyczajnym określeniem „cudzoziemca, obcego”, prawdopodobnie mającym zabarwienie negatywne; w LXX tym terminem określa się wrogów Izraela, zwłaszcza Filistynów; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 177.

i gdzie jest wielki smutek⁶¹. (4) Wejrzyj na nich i zmiłuj się nad nimi, o Panie niebios!»

(5) Wtedy Bóg wspomni na nich ze względu na Przymierze, które zawarł z ich ojcami, i w owych dniach okaże swoje miłosierdzie. (6) I skłoni serce króla⁶², aby okazał miłosierdzie nad nimi, i aby odesłał ich z powrotem do ich ziemi i kraju.

(7) Wtedy część pokoleń wejdzie, i przyjdą do miejsca⁶³, które zostało im wyznaczone, i otoczą na nowo to miejsce murem obronnym (palisadą)⁶⁴. (8) Lecz dwa pokolenia pozostaną niezłomne w swej wierze, lamentując i płacząc, ponieważ nie będą mogły składać ofiar dla Pana ich ojców. (9) A dziesięć pokoleń urośnie i powiększy się wśród narodów pogańskich w czasie ich prześladowania (niewoli).

5. (1) A gdy zbliżą się czasy sądu⁶⁵, zemsta nadejdzie przez królów uczestniczących⁶⁶ w zbrodni, (2) i ukarzą ich. I oni sami od-

⁶¹ *Ubi est maestitia magna*, „gdzie jest wielki smutek”. Nie mające paraleli określenie niewoli; zbliżone określenie występuje w TestZab 9,6: καὶ αἰσχμαλωτεύσουσιν ὑμᾶς οἱ ἔχθροὶ ὑμῶν, „i poprowadzą was w niewolę wrogowie wasi”; por. 1 Mch 6,13: καὶ ἰδοὺ ἀπόλλυμαι λύπη μεγάλη ἐν γῆ ἀλλοτρίᾳ, Vulg. *et ecce pereo tristitia magna in terra aliena*, „i oto od wielkiego smutku ginę na obcej ziemi”.

⁶² Zwrot *et mittit in animam regis*, „i włoży to w serce króla = i skłoni serce króla” odnosi się do perskiego króla Cyrusa.

⁶³ Prawdopodobnie łaciński termin *locus* odnosi się do całego miasta (tj. Jerozolimy), a nie tylko do świątyni; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 181.

⁶⁴ Najprawdopodobniej łaciński czasownik *renovare* oznacza tutaj „odbudować”; por. Syr 49,7: οἰκοδομεῖν καὶ καταφυτεύειν, Vulg. *iterum aedificare et renovare* „odbudować i sadzić”. Ale może on również oznaczać „na nowo poświęcić”, zob. 1 Mch 4,36.54 gdzie czasownik *renovare* jako odpowiednik greckiego ἐγκαινίζειν, jest użyty w znaczeniu „na nowo poświęcić, na nowo dedykować (Świątynię)”. Grecki rzeczownik od tego samego rdzenia jest również użyty w powiązaniu murami Jerozolimy w Ne 12,27: ἐν ἐγκαινίσις τείχους Ἱερουσαλημ, Vulg. *in dedicatione autem muri Hierusalem*, „na poświęcenie murów Jerozolimy”.

⁶⁵ *Tempora arguendi*, „czasy sądu” według retranslacji, której dokonał A. Hilgenfeld, *Die Psalmen Salomo's*, s. 284, zwrot καιροὶ τοῦ ἐλέγγειν nie ma paraleli. Zbliżone wyrażenie pojawia się w 2 Kr1 19,3: ἡμέρα θλίψεως καὶ ἐλεγμοῦ καὶ παροργισμοῦ, „dzień utrapienia, i kary, i gniewu”; Iz 37,3: ἡμέρα θλίψεως καὶ ονειδισμοῦ καὶ ἐλεγμοῦ καὶ ὀργῆς, „dzień utrapienia, i hańby, i kary, i gniewu”; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 188.

⁶⁶ *Particeps* prawdopodobnie odpowiada greckiemu κοινωνός, „złączony, towarzyszący”, zob. 2 Mch 5,20; Prz 28,24; Hi 34,8; Syr 13,1.2; Ap 18,4. Motyw królów będących towarzyszami kryminalistów pojawia się w Iz 1,23: οἱ ἄρχοντές σου ἀπειθοῦσιν κοινωνοὶ κλεπτῶν, „twoi władcy są nieposłuszni, współnicy złodziei”.

dałą się od prawdy⁶⁷, dlatego powiedziano: (3) «Opuszczą sprawiedliwość a zwrócą się ku niegodziwości», i «zanieczyszczą dom swojej służby⁶⁸ nieczystościami», i «będą łajdaczyć się z obcymi bóstwami».

(4) Albowiem nie będą postępowali za prawdą⁶⁹ Boga, lecz pewni ludzie zbezczeszczą ołtarz ofiarami, które przyniosą dla Pana, ci, którzy nie są kapłanami, ale niewolnikami, narodzonymi z niewolników. (5) Ponieważ uczeni, którzy będą ich nauczycielami⁷⁰ w tych czasach będą faworyzować osoby, które znajdują u nich upodobanie, i będą przyjmować dary⁷¹, i będą sprzedawali wyroki (sprawiedliwość) przyjmując opłaty⁷². (6) W ten zatem sposób ich miasta

⁶⁷ Wielu komentatorów w wyrażeniu *dividentur ad veritatem* dostrzega aluzję do podziałów religijnych, zwłaszcza między faryzeuszami i saduceuszami i tłumaczy: „i zostaną podzieleni w odniesieniu do prawdy”; R. H. Charles, *The Assumption of Moses*, s. 16 przywołuje 1 Hen 90,6-7 gdzie dostrzega aluzję do podziału na te dwie grupy. A. Hilgenfeld, *Die Psalmen Salomo's*, s. 302 sugeruje, że *dividere* odnosi się do diaspory. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 189 sugeruje, aby *dividere* rozumieć w sensie „oddalić się, odejść, opuścić”, natomiast *ad* traktować w znaczeniu *ab* (używanym tak w popularnej łacinie); w takim znaczeniu *dividere* występuje w Ps 55,22. R. H. Charles, *The Assumption of Moses*, s. 410 odwołuje się do hebrajskiej retranslacji נחמב ףלח (por. 1 Krl 16,21).

Veritas (ἀληθεια) odnosi się tutaj do „prawdziwej religii, prawego życia prowadzonego wobec Boga”. W tym znaczeniu jest wyrażeniem paralelnym do δικαιοσύνη (1 Hen 10,16; Ju 20,9) lub do ἔλεος (PsSal 17,15). Według 1 Hen 104,13 sprawiedliwy może poznać „wszystkie drogi prawdy (πάσας τὰς ὁδοὺς τῆς ἀληθείας)”. Członkowie wspólnoty z Qumran są czasem nazywani „mężami prawdy (נחמב ףלח)” 1QpHab 7,10 lub „synami prawdy (נחמב ףלח)” 1QS 4,5.

⁶⁸ *Domus servitutis suae*, zwykle jest określeniem niewoli w Egipcie (Wj 13,3.14; Pwt 5,6; 6,13) tutaj odnosi się do służby w Świątyni. W Vulg. termin *servitus* jest użyty w znaczeniu służby Bogu w 2 Krn 12,8 (LXX: δουλεία); zob. też 1 Mch 2,10 i Syr 2,1.

⁶⁹ *Non enim sequentur veritatem*, „ponieważ nie będą postępowali za prawdą” (ἀκολουθεῖν τῇ ἀληθείᾳ); zob. TestAs 6,1; por. 2 Mch 8,36; Iz 65,2.

⁷⁰ Na oznaczenie nauczycieli pojawiają się dwa synonimiczne terminy: *magistri* oraz *doctores*. W Vulg. oba terminy są odpowiednikami greckiego διδάσκαλος, rzadziej γραμματεὺς (Lb 11,16; Joz 23,2; 24,1; 2 Krn 19,11; 34,13). Termin *magister* pojawia się w kontekście nauczania i uczenia się; natomiast *doctor* jest określeniem funkcji, zwłaszcza studiowania i nauczania Prawa; zob. G. Volkmar, *Mose Prophetie*, s. 29-30, 143; J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 195.

⁷¹ Słowa nagany w odniesieniu do przekupstwa i faworyzowania osób są wyrażone przez dwa idiomatyczne określenia: *mirari personam* (θευμάζειν πρόσωπον) oraz *accipere munere* (λαμβάνειν δῶρα). Podobne określenia pojawiają się w Pwt 16,18-19; zob. też 2 Krn 19,7 gdzie jest mowa o tym, że u Boga nie ma stronniczości i przekupstwa; por. Jud 16 w odniesieniu do fałszywych nauczycieli.

⁷² *Pervendent justitias accipiendo poenas*, „będą sprzedawali wyroki przyjmując opłaty”. Termin *poena* oznacza tu „zapłatę”, a całe wyrażenie mówi o „płaceniu za wyrok / sprawiedliwość”, a więc o korupcji i przyjmowaniu łapówek; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 196-197.

i miejsca zamieszkania napelnią się zbrodniami i niesprawiedliwościami przeciw Bogu, ponieważ będą mieli wśród siebie tych, którzy będą bezbożnymi sędziami, którzy będą sędzić nieustannie⁷³ według swojego własnego upodobania.

6. (1) Wtedy powstaną królowie⁷⁴, aby objąć panowanie nad nimi, i ogłoszą samych siebie⁷⁵ kapłanami Najwyższego Boga. Najbardziej bezbożnie będą postępować przeciwko Świętemu Świętych⁷⁶.

(2) A po nich nastąpi zuchwały król⁷⁷, który nie będzie (pochodził) z rodu kapłańskiego, człowiek nikczemny i okrutny. Będzie sądził ich tak, jak na to zasłużyli: (3) zabije ich przywódców mieczem⁷⁸,

⁷³ Wyrażenie *in campo* oznaczające „na polu” jest problematyczne. Prawdopodobnie tłumacz dostrzegł związek pomiędzy greckim słowem ἄγορα, „rynek, miejsce publiczne” gdzie zwykle znajdował się sąd a słowem *ager*, i oddał ten termin przez *campus*, synonim słowa *ager*. A. Hilgenfeld, *Die Psalmen Salomo's*, s. 286 sugeruje, aby rozumieć zwrot *in campo* jako tłumaczenie przmiotnika ἐμπροσθεν, „nieustannie”; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 79-80.

⁷⁴ Królowie są określani terminem *imperantes*. Użycie imiesłowu, jak również kontekst może sugerować rozumienie tego słowa w znaczeniu negatywnym, tj. „królowie-tyrani”, chociaż ten termin sam w sobie nie ma zabarwienia pejoratywnego; może on być tłumaczeniem greckiego καταδυναστεύειν, „dręczyć, tyranizować” (np. Mdr 15,14). Ale równie dobrze *imperantes* może być rozumiane jak greczyzm, tj. dodany imiesłów ze znaczeniem czasownikowym „zacząć” (zob. Blass-Debrunner, § 414); w takim przypadku tłumaczenie powinno brzmieć „powstaną królowie, aby objąć panowanie...”

⁷⁵ *Et in sacerdotes summi Deus vocabuntur*. Nie jest jasne, czy czasownik *vocari* jest użyty w sensie pasywnym, czy też zwrotnym. Zwrot *vocari ad* zwykle znaczy „zostać powołanym do urzędu, stanu”. Znaczenie zwrotne podkreśla bardziej negatywne zabarwienie całego zwrotu: „ogłoszą samych siebie kapłanami Najwyższego Boga (tj. bezprawnie)”, co byłoby aluzją do królów z dynastii hasmonejskiej. R. H. Charles, *The Assumption of Moses*, s. 410 proponuje retranslację na hebrajski: יקראו על הכהנים (por. 1 Krn 23,14).

⁷⁶ *Ab sancto sanctitatis*, „przeciwko Świętemu Świętych”. Zwrot *sanctum sanctitatis* jest określeniem miejsca najświętszego świątyni (קדש הקדשים, τὸ ἅγιον τῶν ἁγίων), chociaż w tej formie nie występuje w Vulg., która zwykle używa określenia *sanctum* lub *sancta sanctorum* (ale zob. Ez 45,4: *sanctuarium sanctitatis*; Jub 23,22: *sanctificatio sancta*); zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 199.

⁷⁷ *Rex petulans*, „zuchwały, bezczelny”. Termin *petulans* jest jednym z określeń króla i oznacza osobę „żądną, drażliwą, rozdrażnioną, butną”. Prawdopodobnie może być on identyfikowany z Herodem (również w 6,6).

⁷⁸ *Elidit principales eorum gladio*, „zabije ich przywódców mieczem”. Forma *ablativus instrumentalis* słowa *gladio* (ῥομφαία) lub jego odpowiednik wyrażony przez przyimek *in ore gladii* (ἐν στόματι ῥομφαίας) jest częstym określeniem na oznaczenie czyjeś śmierci spowodowanej przemocą. *Principales* jest ogólnym określeniem ludzi ważnych i mających znaczenie. W Nah 3,10 jest mowa o „wielkich ludziach” (οἱ μεγιστάνες, Vulg. *optimates*), którzy zostaną zabici; por. Oz 7,16 *cadent in gladio principes eorum* (LXX: ἀρχοντες αὐτῶν).

pochowa ich ciała w nieznanach miejscach⁷⁹, aby nikt nie wiedział, gdzie ich ciała się znajdują. (4) Zabije starych i młodych i nie oszczędzi (nikogo). (5) Wtedy nastanie przejmujący strach⁸⁰ z jego powodu w ich ziemi. (6) Będzie on wykonywał na nich wyroki, jak (czynili to) Egipcjanie, przez trzydzieści cztery lata, i będzie ich karał. (7) I wyda na świat potomstwo, które następując po nim będzie panować w krótszych okresach (czasu)⁸¹. (8) Kohorty nadejdą na ich terytorium⁸², i ukaże się potężny król z zachodu⁸³, który ich pokona (9) i weźmie ich w niewolę. Spali w ogniu część ich Przybytku, a niektórych z nich ukrzyżuje dookoła ich miasta.

7. (1-2) A po tych wydarzeniach nagle nastąpi koniec czasów (...)

(3) Będą zaś panować⁸⁴ nad nimi ludzie złośliwi⁸⁵ i bezbożni, którzy ogłoszą samych siebie sprawiedliwymi. (4) I rozpalą gniew w swoich duszach⁸⁶, będąc ludźmi podstępными, zadowolonymi z sa-

⁷⁹ W manuskrypcie *et locis ignotus singuliet corpora illorum*. Większość komentatorów porówna *singuliet na sepeliet*, „i pochowa ich ciała”. H. Rönsch, *Sprachliche Parallelen aus dem Bereiche der Itala und Vorschläge zu Mosis Prophetia et Assumptio*, ZWT 11/1868, s. 88-89 proponuje zmianę na *stinguet* jako formę skróconą od *extinguet*, „on zabije”. Taka sugestia wydaje się być bardzo logiczna, że ktoś „zabije” ludzi w nieznanym miejscu tak, aby krewni nie mogli ich pogrzebać. Motyw niemożności pogrzebania zmarłych pojawia się w Ps 79,3; Jr 8,2; 14,16; 16,4,6; 25,33. Jeśli ta propozycja jest słuszną paralelą jest również Jub 23,23; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 200-201.

⁸⁰ *Timor scervus*, „przejmujący strach”. Zwrot określający panowanie króla, w którym dominuje terror (zob. użycie φόβος w 3 Syb 178 i 4 Syb 87); zob. *tamże*, s. 202.

⁸¹ *Breviora tempora dominabunt*, „będą panować [w] krótszych okresach”. H. Ewald, *Review of Ceriani, Monumenta sacra et profana*, I, I, Göttingische gelehrte Anzeien 1862, s. 5, a po nim wielu innych uczonych rozumiało ten zwrot w sensie „krótsza chwila” tj. krócej niż panował Herod. Motyw „przyspieszenia” czasu, który zbliża się do wyczekiwanego „końca” jest częsty w 4 Ezd i 2 Bar (np. 4 Ezd: 4,26; 12,20,30; 2 Bar: 20,1; 54,1; 83,1; 83,10; zob. też Syr 33,10; LAB 29,13; Mk 13,20; Mt 24,22)

⁸² *In partes eorum chortis venient*, „kohorty nadejdą na ich terytorium”. Termin *chortis* jest odpowiednikiem słowa *cohortes*; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 31-32. *Partes* (l. mn. *partes*) oznacza tu „region, kraj”.

⁸³ „Król z zachodu” jest identyfikowany z Varusem, rzymskim zarządcą Syrii.

⁸⁴ *Regnabunt*, „będą panować”. Prawdopodobnie czasownik *regnare* odnosi się do ludzi należących do „panujących klas”.

⁸⁵ *Pestilentiosi*, „szkodliwi”. *Pestilentiosus* w popularnej łacinie jest rozszerzoną wersją słowa *pestilens*. W Vulg. *pestilens* jest odpowiednikiem λοιμός oznaczającym „chorobliwy, niezdrowy”, w sensie przENOŚNYM „przynoszący zniszczenie”, w znaczeniu ogólnym „złośliwy, szkodliwy”, zob. 1 Mch 10,61 (*viri pestilentes ... viri iniqui*; LXX: ἀνδρες λοιμοί ... ἀνδρες πικρόνομοι), 15,3,21.

⁸⁶ *Ira animorum suorum*, „gniew ich dusz” jest biblijną konstrukcją, w której stan umysłu lub uczucia są oddane w zwrocie ze słowem *anima* (ψυχή lub πνεύμα) jak w PsSal 18,7; TestJóz 7,2, aby podkreślić powagę stanu, w jakiej znajduje się dana osoba; zob. np. Iz 38,15.

mych siebie, kłamcami we wszystkich swoich (sprawach), uwielbiającymi hulać każdej godziny dnia – żarłocy, pijacy, (5) (...) (6) pożerający dobra⁸⁷ [ubogich]⁸⁸ mówiąc przy tym, że czynią miłosierdzie (...) (7) mordercy, malkontenci⁸⁹, kłamcy, ukrywający (swą niegodziwość), aby nie być uznanymi za bezbożnych⁹⁰, pełni zbrodni i czyniący niegodziwości od wschodu aż do zachodu [słońca]⁹¹, (8) mówiąc: «Urządzajmy uczyty i popijawy⁹², jedźmy i pijmy! Postępujmy tak, jak byśmy byli książętami!» (9) A ich ręce i umysły będą wypełnione nieczystościami, a ich usta będą mówiły potworności, mówiąc ponadto: (10) «Trzymaj się z dala, nie dotykaj mnie, abym mnie nie zanieczyścił (...)

8. (1) I nagle nadejdzie na nich zemsta i gniew, jakich jeszcze nigdy nie było, od wieczności aż po ów czas⁹³, gdy On wzbudzi im króla królów ziemi⁹⁴, i potęgę potęg wielkich⁹⁵, który powiesi na

⁸⁷ *Bonorum comestores*, „pożerający dobra”; por. Mk 12,40: οἱ κατασθόντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, „ci, którzy obżerają domy wdów”.

⁸⁸ Słowo *pauperum* jest nieczytelne w manuskrypcie. Większość edytorów tekstu idzie za G. Volkmar, *Mose Prophetie*, s. 145, który tak odczytuje [...] rum.

⁸⁹ *Quaerulosi* jest rzadkim słowem i oznacza „pełny narzekania, gderający, skarżący się”. Według 2 Bar 73,4 „wyroki, zażalenia i kłótnie” będą potępione przy końcu czasów. Wśród występków wymienianych w Jud 16 *querulus* jest tłumaczeniem greckiego słowa μεμψίμοιρος, które jest synonimem γογγυστής, „zrządca, gderacz, malkontent”.

⁹⁰ *Celantes se, ne possent cognosci impii*; por. PsSal 1,7: αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν ἐν ἀποκρύφοις, „grzechy ich [popelniane] w ukryciu”; zob. też PsSal 4,5; 8,9.

⁹¹ Zwrot *ab oriente usque ad occidentem*, „od wschodu do zachodu” jest określeniem okresu czasu.

⁹² Zwrot *discubitiones et luxuriam* jest hendiadą oznaczającą „przesadne uczyty”. Podobny zwrot pojawia się również w Pwt 21,30: *filius noster ... comestationibus vacat et luxuriae atque convivii*, LXX: ὁ υἱὸς ἡμῶν ... συμβολοκοπῶν οἰνοφλυγεί, syn wasz ... oddaje się obżarstwu i pijaństwu”; por. 2 Mch 6,4.

⁹³ *Quae talis non fuit in illis a saeculo usque ad illum tempus*, „jakich jeszcze nie było od wieczności, aż po ów czas”; por. Dn 12,1: ἐκεῖνη ἡ ἡμέρα θλίψεως οἷα οὐκ ἐγενήθη ἄφ' οὗ ἐγενήθησαν ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης; zob. też Mk 13,19; Mt 24,21; Ap 16,18. Według K. Bergera, *Die griechische Daniel-Diegese. Eine altkirchliche Apokalypse*, SPB 27, Leiden 1976, s. 70-75 jest to typowa formuła występująca w literaturze apokaliptycznej.

⁹⁴ *Rex regum*, „król królów” jest zaszczytnym tytułem królów perskich, a potem Seleucydów; zob. Ezd 7,12; Ez 26,7; Dn 2,37; 2 Mch 13,4; TestJud 3,7. W odniesieniu do zwrotu *rex regum terrae*, „król królów ziemi” por. Ap 1,5 gdzie Jezus jest nazwany ὁ ἄρχων τῶν βασιλείων τῆς γῆς oraz Ap 17,18 gdzie jest mowa o kobiecie symbolizującej Babilon: ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἢ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλείων τῆς γῆς.

⁹⁵ Tautologiczny zwrot *potestas a potentia magna*, „potęga potęg wielkich” wprowadza zamierzony efekt czegoś największego, szczytowego, gdzie *potestas* i *potentia* są synonimami oznaczającymi „potęgę, siłę”.

krzyżu⁹⁶ tych, którzy przyznają się do obrzezania⁹⁷. (2) Albowiem będzie on torturował tych, którzy będą się tego zapierali i wtrąci ich w kajdanach do więzienia. (3) Ich żony zaś zostaną rozdzielone⁹⁸ pomiędzy narody pogańskie, a ich synowie jako dzieci będą operowani przez lekarzy, aby przywrócić im napletek⁹⁹. (4) A inni spośród nich zostaną ukarani mękami, ogniem i mieczem, i będą zmuszeni obnosić publicznie swe bożki, które są skalane tak, jak ci, którzy ich dotykają. (5) I torturujący zmuszą ich, by wstąpić do swojego ukrytego miejsca¹⁰⁰, i kijami ich zmuszą do haniebnego

⁹⁶ Zwrot *suspendere in cruce*, „powiesić na krzyżu” niekoniecznie musi oznaczać „ukrzyżowanie” (*crucifigere*, *staurou/n*). W Ant. 12,256 wspomina się o krzyżowaniu w czasach Antiocha Epifanesa. W Vulg. *crux* jest niekiedy tłumaczeniem greckiego ξύλον, „drzewo” (Rdz 40,19; Est 5,14; 8,7; 9,25). W żadnym wypadku nie jest to dowód na to, że tłumacz był chrześcijaninem; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 218.

⁹⁷ Termin *circumcisio* prawdopodobnie powinien być traktowany jako metonimia judaizmu, tj. bycia wiernym Prawu, zob. 2 Mch 6,6. Metaforyczne użycie tego terminu pojawia się też w Rz 2,25; zob. *tamże*, s. 217.

⁹⁸ *Et uxores eorum di [i] sdonabuntur gentibus*, „a ich żony zostaną rozdzielone pomiędzy narody pogańskie”. Trudność sprawia czasownik *di [i] sdonabuntur*. Wariant, który występuje w manuskrypcie *diisdonare* G. Volkmar, *Mose Prophetie*, s. 44, a za nim wielu komentatorów rozumie w sensie przymuszenia do prostytucji sakralnej (zob. 2 Mch 6,4), ale zwrot *diis donare gentibus*, „oddać bogom spośród narodów pogańskich” jest dość niezręczną konstrukcją. Prawdopodobnie czasownik *disdonare* powinien być rozumiany w sensie „rozdzielać, przydzielać” (jako forma czasownika *didare* w popularnej łacinie). Termin ten jest synonimem słowa *dividere*, które często pojawia się w kontekście wojennych łupów. W tym przypadku kobiety i dzieci mogłyby być rozumiane jako wojenne łupy, por. Jud 4,12 gdzie mowa jest o Izraelitach, którzy modlą się o to, aby ich żony nie zostały rozdzielone pomiędzy pogan jako zdobycz wojenna: μη δοῦναι ... τὰς γυναῖκας εἰς προνομήν, Vulg. *ne darentur ... uxores eorum in divisionem*; por. Jud 9,4; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 218-219.

⁹⁹ Mowa jest o tym, że dzieci płci męskiej będą „operowane”, dosłownie: „cięte” przez lekarzy, aby przywrócić im napletek. O stosowaniu takiej operacji wspomina Celsjusz w swoim dziele *Medicina*, por. 1 Mch 1,15; zob. R. G. Hall, *Epispasm and the Dating of Ancient Jewish Writings*, JSP 2/1988, s. 71-86.

¹⁰⁰ *Abditus locus*, „ukryte miejsce” jest najprawdopodobniej ekwiwalentem greckiego ἀπόκρυφος, ale tu *abditus* oznacza ἄδυστον, a więc wewnętrzną część świątyni. Ten termin może odnosić się zarówno do wewnętrznych pomieszczeń (*cella*) świątyni pogańskiej, jak i świątyni w Jerozolimie; por. 1 Krn 28,11 gdzie jest mowa o wewnętrznych pomieszczeniach świątyni w Jerozolimie (*cubiculorum in adytis*, LXX: αἱ ἀποθήκαι αἱ ἐσωτέραι, MT: חדרים הפנימיים). W LXX termin רביר, jako hebrajski odpowiednik łacińskiego słowa *cella*, jest zwykle transliterowany jako δαβίρ (1 Krl 6,5.16; 8,6.18; 2 Krn 4,20) lub tłumaczony jako αὐλή (1 Krl 7,49; Ps 29,2). Użycie specyficznego pogańskiego terminu ἄδυστον może sugerować, że chodzi o świątynię pogańską; zob. R. H. Charles, *The Assumption of Moses*, s. 32; J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 220-221.

bluźnienia Słowu¹⁰¹. W końcu przeciw prawom, [poprzez rzeczy] które będą mieli na swoim ołtarzu¹⁰².

9. (1) Wtedy, w ów dzień, pojawi się człowiek z pokolenia Lewiego, o imieniu Taxo¹⁰³, mający siedmiu synów, który powie do nich, pytając: (2) «Spójrzcie synowie, oto druga¹⁰⁴, okrutna i nieczysta zemsta została dokonana na ludzie, i kara bez miłosierdzia, która przewyższa tę pierwszą. (3) Albowiem który naród lub kraj, lub który lud buntowniczy wobec Pana, popełniwszy wiele zbrodni, cierpiał niedole tak wielkie, jakie przyszły na nas?

(4) Zatem teraz, synowie, posłuchajcie mnie! Patrzcie więc i poznajcie, że ani nasi rodzice ani ich przodkowie nie prowokowali¹⁰⁵ Boga przez przekraczanie Jego przykazań. (5) Wiecie przecież, że to jest naszą siłą¹⁰⁶, i że to będziemy czynić: (6) Pośmemy przez trzy dni, a w czwartym dniu wejdźmy do grotu¹⁰⁷, która jest na polu, i raczej umrzyjmy aniżeli mielibyśmy przekroczyć przykazania Pana panów, Boga naszych ojców. (7) Albowiem je-

¹⁰¹ *Verbum* może być określeniem samego Boga, podobnie jak użycie מִיְיָ in literaturze targumicznej; zob. C. Clemen, *Die Himmelfahrt Moses*, s. 326. Ale również może oznaczać po prostu „słowo”, podobnie jak w Tyt 2,5.

¹⁰² Chodzi o bluźnienie prawom (Prawu), które prowadzi do splugawienia ołtarza przez rzeczy składane na nim. Najprawdopodobniej jest to aluzja do składania w ofierze świń (por. 2 Mch 6,5; Ant. 12,253). Można przypuszczać, że autor odwołuje się również do מִשְׁחָה שְׂחִיף, „ohydy spustoszenia”, Dn 9,27; 11,31; 12,11; 1 Mch 1,54; Mk 13,14; Mt 24,15.

¹⁰³ Formuła wprowadzająca jest często używana w literaturze biblijnej i pobiblijnej w celu przedstawienia nowej osoby. W takich formułach mówi się, że „pojawił się / był człowiek”, następnie przedstawia się jego pochodzenie, ród / pokolenie, imię; zob. Sdz 13,2; 1 Sm 1,1; 9,1-2; 25,2-3; LAB 42,1; 45,1.2; por. Sdz 17,1; 2 Sm 20,1; Hi 1,1-2; Łk 2,25.

¹⁰⁴ Termin *altera* w odniesieniu do kary może oznaczać „drugą” lub też „kolejną, następną”. Prawdopodobnie chodzi tu o to pierwsze znaczenie, to znaczy, że pierwszą karą było zrujnowanie Jerozolimy opisane w 3,1-3; zob. J. J. Collins, *The Date and Provenance of the Testament of Moses*, s. 20.

¹⁰⁵ W Vulg. czasownik *tentare* (klasyczna forma *temptare*) jest używane jako ekwiwalent πειράσσειν, „testować, wystawiać na próbę, prowokować”. Zwykle to Bóg wystawia na próbę ludzi, odwrotne działanie jest rzadkie i z reguły odnosi się do incydentu w Massa i Meriba (Wj 17,2.7; Pwt 6,16-17; Ps 78,18.41; 95,9; 106,14).

¹⁰⁶ *Haec sunt vires nobis*, dosł. „to są nasze potęgi”. Prawdopodobnie *haec* odnosi się do niewinności i bezgrzeszności przodków, o której wspomina się w 9,4. Ale równie dobrze może odnosić się do Prawa w znaczeniu ogólnym i do siły, która wypływa z jego przestrzegania; zob. 1 Mch 2,64; por. 1 Mch 2,51.

¹⁰⁷ Grota (*spelunca*) była traktowana jako bezpieczne miejsce schronienia w obliczu niebezpieczeństwa, zob. Joz 10,16-27; 1 Sm 13,6; 22,1; 24,4-11; 2 Sm 23,13; 1 Krl 18,4; 19,9 i in. Według 2 Mch 6,11; 10,6 grotty na pustyni zostały uznane za bezpieczne miejsca do celebracji świąt.

zeli to uczynimy i umrzemy, nasza krew zostanie pomszczona przez Pana¹⁰⁸».

10. (1) A wtedy Jego królestwo ukaże się¹⁰⁹ w całym jego stworzeniu;
i wtedy diabła¹¹⁰ spotka koniec¹¹¹
i smutek zniknie wraz z nim.
- (2) Wtedy zostaną napełnione¹¹² ręce zwiastuna¹¹³,
namaszczonego w najwyższym (miejscu),
który dokona zemsty na ich wrogach.
- (3) Ponieważ Niebianin¹¹⁴ powstanie ze swego królewskiego tronu,
i wyjdzie ze swego świętego mieszkania¹¹⁵,
z zapalczliwością i gniewem z powodu swoich synów.
- (4) I ziemia zadrży, i będzie wstrząśnięta aż do najdalszych krańców¹¹⁶;

¹⁰⁸ *Sanguis noster vindicavitur coram Domino*, „nasza krew zostanie pomszczona przez Pana”. Niekiedy w literaturze biblijnej *coram* (ἐνώπιον) jest używane w znaczeniu sprawczym „przez”; np. Iz 17,13; Jer 18,17; Dn 5,23; PsSal 1,2; 2,37; zob. J. T r o m p, *The Assumption of Moses*, s. 48. Motyw pomszczenia krwi może być aluzją do Pwt 32,43: ὅτι τὸ αἷμα τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐκδικᾶται, ponieważ on pomści krew jego synów”, zob. Ps 79,10.

¹⁰⁹ Motyw, w którym „ukaże się, objawi się” (*parebit*) królestwo Boże pojawia się również w 3 Syb 47-48, zob. 2 Bar 39,7

¹¹⁰ Łaciński termin *zabulus* jest ortograficznym wariantem słowa *diabolus*; zob. J. T r o m p, *The Assumption of Moses*, s. 31 i 33.

¹¹¹ *Finem habebit*, „dojdzie do końca, spotka [go] koniec”; por. Mk 3,26: ὁ Σατανᾶς ... τέλος ἔχει, Vulg. *finem habet*; Dn 9,24 gdzie mowa jest o grzechu, który zostaje doprowadzony do kresu (συντελεσθῆναι). Z jednej strony diabeł może być traktowany jako oskarżyciel wydalony z dworu Boga, tak aby razem z nim zniknął smutek, ale z drugiej strony ten motyw może być rozumiany bardziej ogólnie, to znaczy jako podkreślenie absolutnej władzy Boga, który ustanawiając królestwo niszczy wszelkie siły jemu przeciwnie.

¹¹² „Napełnić czyjeś ręce” jest technicznym określeniem konsekracji na kapłana; por. Wj 28,41; 29,29,33,35; Kpl 8,33; 16,32; 21,10; Lb 3,3; Sdz 17,5,12 i in.

¹¹³ Łaciński termin *nuntius* jest tłumaczeniem greckiego ἄγγελος. Większość komentatorów identyfikuje tę postać z Michałem jako „patronem” Izraela; por. Dn 10,13,21; 12,1; 1 Hen 47,2; IQM 17,6-7; TestLew 3,3.

¹¹⁴ Bóg jest tu nazwany *Caelestis*, „Niebianin”.

¹¹⁵ *Exiet de habitatione sancta sua*, „wyjdzie ze swego świętego mieszkania”. Częsty motyw w opisach teofanii, przy czym „miejsce zamieszkania” jest różne: „góry” Pwt 33,2; Sdz 5,4; Hab 3,3; Ps 50,2; „jego miejsce” Mi 1,3; Iz 26,21; „niebiosa” 2 Sm 22,10; Ps 18,10; 144,5; 4 Ezd 3,18; 1 Hen 1,3; „z daleka” Iz 30,27; „z jego mieszkania” Mi 1,3; 1 Hen 1,3.

¹¹⁶ Trzęsienie ziemi jest stałym elementem teofanii; Sdz 5,4-5; 2 Sm 22,8; Ps 18,8; 77,19; Iz 24,19; 63,19; Joel 2,10; Nah 1,5; Hab 3,6,10; Syr 16,18-19; 3 Syb 675.

- i wysokie góry zostaną obniżone¹¹⁷ i wstrząśnięte,
a doliny upadną¹¹⁸.
- (5) Słońce nie da światła;
rogi księżycy obróć się w ciemność; zostaną roztrzaskane w kawałki
i wszystkie obróć się w krew¹¹⁹;
i bieg gwiazd zostanie zakłócony¹²⁰.
- (6) I morze zejdzie aż do otchłani;
i źródła wód zanikną;
i rzeki wyschną¹²¹.
- (7) Ponieważ Najwyższy powstanie,
jedeny wieczny Bóg¹²²;
i objawi się, aby ukarać narody pogańskie,
i zniszczy wszystkie ich bóstwa¹²³.
- (8) Wtedy będziesz szczęśliwy, o Izraelu!¹²⁴
Wstąpisz na kark i skrzydła orła¹²⁵;
ponieważ czas im przyznany zakończy swój bieg.

¹¹⁷ Zob. Hab 3,6; 1 Hen 1,6.

¹¹⁸ *Convalles cadent*, „doliny upadną / zostaną pograżone (jeszcze bardziej)”.

¹¹⁹ Motyw, w którym ciała niebieskie, tj. słońce, księżyc i gwiazdy nie dają światła, pojawia się w Iz 13,10; zob. też Joel 2,10; 3,15; Am 8,9; Hab 3,11; Ez 32,7-8; Mk 13,24; Mt 24,29. Obraz księżycy zamieniającego się w krew prawdopodobnie pochodzi z Joel 3,4; por. Dz 2,20; Ap 6,12; Iz 24,23; zniknięcie / złamanie „rogów księżycy” (*cornua lunae*) nie jest spotykany w innych opisach teofanii.

¹²⁰ W odniesieniu do motywu naruszenia orbity gwiazd, por. 1 Hen 80,6-7; 102,2; motywy spadających gwiazd pojawia się w Iz 34,4; por. Mk 13,25; Mt 24,29; Ap 6,13; zwrot κύκλων ἄστρον występuje w Mdr 13,2; por. *cursus stellarum* w LAB 23,10.

¹²¹ „Wody” są podzielone na trzy kategorie: morze, źródła wód i rzeki; zob. Nah 1,4; Hab 3,8 gdzie morze i rzeki pojawiają się w paralelizmie. Motyw morza strąconego do czeluści występuje w 2 Sm 22,16; Ps 18,16; 4 Ezd 8,23; motyw wysuszenia źródeł wód w 4 Ezd 6,24; TestLew 4,1; zob. też Joel 1,20; PsSal 17,19; 1 Hen 101,7; Ap 16,12; motywy cofniętych / wysuszonych rzek w Ps 104,7; 114,3.5.

¹²² *Summus Deus*, „Najwyższy Bóg”; *aeternus solus*, „jedeny wieczny”, por. 2 Mch 1,25; Rz 16,26; 1 Tm 1,17.

¹²³ Motyw zniszczenia bóstw pogańskich występuje w Mi 1,3-7; zob. też Mdr 14,11; 1 Hen 91,9; 3 Syb 618.

¹²⁴ *Tunc felix eris, tu Istrahel*, „będziesz szczęśliwy, o Izraelu” przypomina zwrot pojawiający się w Pwt 33,29: μακάριος σύ Ἰσραηλ (אשרך ישראל).

¹²⁵ Motyw, w którym Izrael jest niesiony przez orła jako obraz opieki Boga, zwłaszcza podczas wyjścia z Egiptu, pojawia się w Wj 19,4; Pwt 32,11. W tym tekście orzeł niesie Izraela z tego świata do niebios podobnie jak w 1 Hen 96,2, co nawiązuje do mitologicznych tekstów starożytnego Bliskiego Wschodu; zob. E.-M. Laperrousaz, *Le Testament de Moïse*, s. 129.

- (9) I wywyższy cię Bóg,
i umieści¹²⁶ cię na stałe w niebie gwiazd,
w miejscu ich zamieszkania¹²⁷.
- (10) I spojrzysz z wysokości
i zobaczysz twoich wrogów na ziemi.
I poznając ich, rozradujesz się
i podziękujesz, i uznasz swego Stwórcę¹²⁸.

(11) Ty zaś, Jozue, synu Nuna, strzeż tych słów i tej księgi. (12) Albowiem od (mojej) śmierci, mojego zabrania¹²⁹, aż do Jego nadejścia, upłynie dwieście pięćdziesiąt czasów. (13) To zaś jest przebieg wydarzeń, które nadejdą, aż do wypełnienia. (14) Ja zaś pójdę do miejsca odpoczynku¹³⁰ moich ojców. (15) Ty więc, Jozue, synu Nuna bądź silny, ciebie bowiem wybrał Bóg, abyś był moim następcą tego przymierza”.

11. (1) Gdy więc Jozue usłyszał słowa Mojżesza, które zostały tak zapisane w jego piśmie, jak wszystko wcześniej powiedział, rozdarł swoje ubranie i upadł do stóp Mojżesza. (2) I pocieszał go Mojżesz i płakał razem z nim. (3) Jozue zaś odpowiedział mu, mówiąc: (4) „Dlaczego przerażasz mnie, panie, Mojżeszu, i w jaki sposób ukryję się przed tym¹³¹, co powiedziałaś cierpkim głose-

¹²⁶ Czasownik *herere* (klasyczna forma *haerere*) oznacza „pozostawić, umieścić, ulokować w pewnym miejscu”, ale również może mieć zabarwienie negatywne i znaczyć „wałęsać się, włóczyć się”.

¹²⁷ Wywyższenie Izraela i umieszczenie go „wśród gwiazd” jest tradycyjnym elementem oczekiwań eschatologicznych: Izrael będzie upodobniony do gwiazd, tj. do istot niebiańskich (Dn 12,3; 4 Ezd 7,97.125; 2 Bar 51,5.10; 1 Hen 51,4; 104,2.6; zob. M. P a r c h e m, *Pojęcie królestwa Bożego w Księdze Daniela oraz jego recepcja w pismach qumrańskich i w apokaliptyce żydowskiej*, RSB 9, Warszawa 2002, s. 392-446.

¹²⁸ Zobaczenie przez Izraela kary wymierzonej jego wrogom stanie się okazją do radości i dziękczynienia Bogu; por. Iz 66,14; 1 Hen 62,12; Jub 23,30. Według 1 Hen 97,2 nawet aniołowie będą radować się z kary wymierzonej grzesznikom.

¹²⁹ *Enim a morte, receptione mea*, „ponieważ od [mojej] śmierci, mojego zabrania”. Termin *receptio* jest przez niektórych uczonych traktowany jako glosa w odniesieniu do *mors*, dodana po przypuszczalnym połączeniu Testamentu i Wniebowzięcia Mojżesza. *Mors* byłoby słowem, które występowało w Testamencie i je kończyło zgodnie z regułami tego gatunku literackiego, natomiast *receptio* w znaczeniu „wniebowzięcie” byłoby dodane. Jednak *receptio* niekoniecznie musi oznaczać „wniebowzięcie”, ale niekiedy *recipi* oznacza zarówno „zabranie [tj. do nieba], jak też „zabranie [tzn. śmierć]; zob. szerzej J. T r o m p, *The Assumption of Moses*, s. 238-239.

¹³⁰ *Dormitio*, „miejsce odpoczynku” jest eufemizmem na określenie śmierci; zob. 1,5.

¹³¹ W tym wierszu pojawia się dwa razy czasownik *celare*, który sprawia trudności w interpretacji. M. S c h m i d t, A. M e r x, *Die Assumptio Mosis*, s. 134 zamieniają go na *solari*, „pocieszać”

m¹³², co wyszło z twych ust i co jest pełne łez i lamentów, gdy odejdziesz teraz od tego ludu?

(5) Jakie otrzymasz miejsce¹³³, (6) lub jaki będzie pomnik na twoim grobie, (7) lub jakież człowiek ośmieli się przenieść twe ciało z jednego miejsca na drugie?¹³⁴ (8) Albowiem wszyscy ci, którzy umierają, kiedy nadejdzie ich czas, mają grób w ziemi. Twój zaś grób rozciąga się od wschodu aż po zachód, i od północy aż po krańce południa. Cały świat jest twoim grobem¹³⁵. (9) Panie, ty teraz odchodzisz, a kto nakarmi ten lud? (10) kto będzie okazywał im miłosierdzie? kto będzie ich przewodnikiem w drodze? (11) kto będzie się modlił za nich każdego dnia, abym mógł wprowadzić ich do ziemi Amorytów?

(12) W jaki więc sposób będę mógł chronić ten lud, podobnie jak ojciec swego jedynego syna, lub jak kobieta swą córkę – dziewicę¹³⁶,

i czytają: „dlaczego pocieszasz mnie, panie, Mojżeszu, zaprawdę jak ja mogę być pocieszony w odniesieniu do tych rzeczy, o których mówisz...” J. T r o m p, *The Assumption of Moses*, s. 243 jest zdania, że należy pozostać przy czasowniku *celare*, „ukrywać, przerażać”. „Ukryć się” jest zwrotem, który odnosi się do szukania opieki i pomocy, podobnie jak w Iz 32,2; 26,20; Hi 14,13.

¹³² Zwrot *voce acerva*, „cierpkim głosem” jest określeniem, które podkreśla fakt, że mowa Mojżesza powoduje ból i cierpienie. W dalszej części pojawia się dopowiedzenie, że mowa Mojżesza jest „pełna łez i lamentów (*plena lacrimis et gemitibus*)”. *Acervus* (= *acerbus*) znaczy „niedojrzały, kwaśny”; por. Jr 31,29-30; Ez 18,2.

¹³³ Wyrażenie *quis locus recipit te*, „jakie otrzymasz miejsce” odnosi się do grobu Mojżesza; zob. 2 Krn 28,27: *neque enim receperunt* (LXX: εἰσήνεγκαν) *eum in sepulchra regum Israel*, „ale nie pochowano go (tj. Achaza) w grobach królów Izraela”. *Locus* w epitafiach często jest określeniem miejsca pochówku. W późniejszej łacinie l. mn. *loca* oznacza cmentarz; zob. J. T r o m p, *The Assumption of Moses*, s. 244-245.

¹³⁴ Na określenie przeniesienia zwłok z miejsca gdzie Mojżesz umrze (*de loco*) do grobu (*in locum*) został użyty czasownik *transferre*. Prawdopodobnie jest to określenie konduktu pogrzebowego w przeciwieństwie do właściwego pogrzebu; zob. 1 Krl 13,22; 2 Krn 34,28 (*in-ferre*); 1 Krl 10,12 (*adferre*).

¹³⁵ W wyrażeniu *omnis orbis terrarum sepulcrum est tuum*, „cały świat jest twoim grobem” zawiera się myśl o wspaniałości i niezwykłym majestacie. Autor przedstawia Jozuego jako tego, który kwestionuje możliwość istnienia godnego grobu dla Mojżesza. H. R ö n s c h, *Miscellen*, ZWT 28/1885, s. 103-104 przytacza interesującą paralelę z dzieła Tukidydesa (*Wojna peloponeska*, 2,43), gdzie mowa jest o wojownikach poległych w walce za ojczyznę. Są oni godni chwalebego grobu (τάφος ἐπισημότατος) nie tylko tego, w którym zostali pochowani, ale również takiego, w którym będzie przechowywana wieczna pamięć o nich, „ponieważ cały świat jest grobem sławnych mężów (ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος)”.¹³⁶

¹³⁶ W Vulg. *domina* w większości przypadków jest ekwiwalentem κυρία (Rdz 16,4; 2 Krl 5,3; Iz 24,2), ale może również oznaczać żonę jako głowę rodziny (zob. Ps 123,2). W 1 Krl 17,17 κυρία τοῦ οἴκου koresponduje z *mater familias*. Motyw miłości matki pojawia się w 1QH 9,35-36, gdzie miłość Boga do synów prawdy jest porównana do miłości matki (מרתא) do swych dzieci.

która jest przygotowana dla mężczyzny, która z lękiem chroniła jej ciało od słońca i jej nieobute stopy kroczące po ziemi? (13) Skąd dostarczę dla nich pożywienia i picia, których pilnie potrzebują? (14) (...) albowiem ich liczba wynosiła sto tysięcy. Teraz zaś rozrosli się w to mnóstwo dzięki twoim modlitwom, panie (mój), Mojżeszu. (15) Jaką posiadam mądrość lub zrozumienie słów Pana, aby zarządzać sprawiedliwie lub wydawać wyrok¹³⁷?

(16) Także królowie Amorytów, po tym jak usłyszą, że nieskalany i święty duch, zasłużony przed Panem, bystry i nieprzenikniony¹³⁸ pan słowa¹³⁹, godny zaufania we wszystkim¹⁴⁰, boski prorok dla tego świata, doskonały nauczyciel dla tej ziemi¹⁴¹, nie jest dłużej z nimi, wierząc, że mogą nas pokonać powiedzą: «Wystąpmy przeciwko nim. (17) Jeśli wrogowie będą grzeszyć przeciwko swojemu Panu jeszcze bardziej, nie będzie dłużej obrońcy¹⁴² dla nich, który będzie prosił za nimi Pana, tak jak Mojżesz, wielki posłaniec¹⁴³, który modląc się, zginał swoje kolana na ziemi w każdej godzinie dnia i nocy; i który mógł spoglądać na Tego, który panował nad całym światem

¹³⁷ *Respondere* jest łacińskim terminem sądowym oznaczającym „wydać wyrok, podjąć decyzję”.

¹³⁸ Przymiotniki *multiplex*, „wieloraki, różnorodny”, tu: „wszechstronny, bystry” i *incomprehensibilis*, „nieuchwytny, niepojęty” są często boskimi epitetami, tutaj jednak odnoszą się do Mojżesza.

¹³⁹ *Dominus verbi*, „pan słowa”; J. T r o m p, *The Assumption of Moses*, s. 254 uważa, że nie istnieje żadna paralela, w której zostałby użyty podobny zwrot. Hermes jest nazywany ἡγεμῶν τῶν λόγων, „władca słów (posłańcem bogów)”. W Dz 14,12 jest mowa o tym, jak ludzie z Listry wzięli Pawła i Barnabę za bogów z powodu ich mowy. Paweł został uznany za Hermesa, ponieważ on był tym, który głównie przemawiał (ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου, *Vulg. dux verbi*)

¹⁴⁰ Zwrot *fidelis in omnia*, „godny zaufania we wszystkim”, paralelny do *dignum Domino*, „godny przed Panem”, odnosi się do zaufania jakie Bóg pokłada w Mojżeszu; por. Lb 12,7 gdzie mowa jest o Mojżeszu, że ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ μου πιστός ἐστιν (*Vulg. fidelissimus est*), „w całym moim domu został uznany za godnego zaufania”.

¹⁴¹ *Divinum per orbem terrarum profetam, consummatum in saeculo doctorem*. W odniesieniu do tytułów „boski prorok” i „doskonały nauczyciel”; por. F i l o n, *De Decalogo* 175, gdzie Mojżesz jest nazwany ὁ τελειότατος τῶν προφητῶν, którego Bóg napelnił boskim duchem (ἐν θεῶν πνεύματι); w *De gigantibus* 54 Mojżesz jest nazwany μύστικος ἱεροφάντης ὀργίωv καὶ διδάσκαλος θεῶν. W Mdr 11,1 jest nazwany προφήτης ἅγιος, w którym mieszka mądrość, boski duch; zob. J. T r o m p, *The Assumption of Moses*, s. 251-252 i 256.

¹⁴² W *Vulg.* rzeczownik *defensor* pojawia się w Jud 6,13; Syr 30,6; w 2 Mch 4,2 jego odpowiednikiem jest grecki κηδεμῶν, „obronca, strażnik, protektor”.

¹⁴³ *Magnus nuntius*, „wielki posłaniec”. Najprawdopodobniej *nuntius* jest tłumaczeniem greckiego ἄγγελος, które może odnosić się zarówno do człowieka jako posłańca Boga, jak i do istot niebiańskich / aniołów.

w miłosierdziu i sprawiedliwości, przypominając Mu przymierze z ojcami, i zjednując¹⁴⁴ Pana przysięgą». (18) Niewątpliwie powiedzą oni: «On nie jest dłużej z nimi. Więc chodźmy, i zetrzymy ich z powierzchni ziemi». (19) Co więc stanie się z tym ludem, panie, Mojżeszu?»

12. (1) Gdy więc Jozue skończył mówić, ponownie upadł do stóp Mojżesza. (2) Lecz Mojżesz ujął jego rękę i posadził go na siedzenie przed sobą¹⁴⁵. I w odpowiedzi powiedział do niego: (3) „Jozue, nie umniejszaj zbyttno samego siebie, lecz uwolnij się¹⁴⁶ od troski i słuchaj uważnie moich słów.

(4) Wszystkie narody, które są na ziemi stworzył Bóg, i przewidział¹⁴⁷ nas, zarówno ich jak i nas, od początku stworzenia ziemi aż do końca świata. Nic zaś nie zostało przeoczone przez Niego, nawet najmniejszy szczegół, lecz przewidział On i znał wszystko uprzednio¹⁴⁸.

¹⁴⁴ *Placando Dominum*, „zjednując Pana”. *Placare Dominum* oznacza „ułagodzić, zjednać, uspokoić Pana; uśmierzyć jego gniew”. W Vulg. ten czasownik jest często odpowiednikiem greckiego ἐξιλιάσκεσθαι (Rdz 32,20; Wj 30,10; Kpł 14,29; Prz 16,14; Ez 16,63).

¹⁴⁵ *Et exerit illum in cathedra ante se*, „i podniósł go na siedzenie przed nim”. Prawdopodobnie jest to określenie mianowania przez Mojżesza Jozuego jako swego następcy. „Siedzenie (krzesło)” to najprawdopodobniej καθέδρα Μωυσείως (תּוֹרַת מֹשֶׁה), które w późniejszej tradycji rabinicznej stało się symbolem posiadania przez uczonych w Piśmie i faryzeuszy autorytatywnej władzy w interpretacji Prawa jako prawowitych następców Mojżesza w pełnieniu tej funkcji (por. Mt 23,2); zob. I. Renov, *The Seat of Moses*, IEJ 5/1955, s. 262-267; H. L. Strack, P. Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*, t. I, München 1922, 909.

¹⁴⁶ Zwrot *se praebere* z przymiotnikiem w bierniku jest popularnym idiomem języka łacińskiego oznaczającym „ukazać samego siebie w pewnym stanie”. To idiomatyczne wyrażenie nie ma dokładnego odpowiednika w greckim, np. Dz 1,3: *praebuit se ipsum vivum* (παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα); Tt 2,7: *te ipsum praebere exemplum* (σεαυτὸν παρεχόμενος τύπου). Słowo *securus* jako określenie stanu umysłu pojawia się w Sdz 8,11 (LXX: πεποθυία); 2 Krn 20,20 (LXX: ἐμπιστεύσεσθαι); Mt 28,14 (LXX: ἀμερίμνος). *Securus* znaczy „bezpieczny, nie narażony na nic”, a w odniesieniu do osoby „wolny od trosk”.

¹⁴⁷ Na określenie „przewidzieć, widzieć uprzednio” został użyty czasownik *praevidere*. W zachowanym greckim fragmencie TestMojż 1,14 został użyty czasownik προθεᾶσθαι. Zob. A.-M. Denis, *Fragmenta pseudepigraphorum*, s. 63. Uprzednia wiedza, którą ma Bóg, jego znajomość rzeczy przyszłych jest częstym motywem pojawiającym się w literaturze żydowskiej, np. Syr 23,20; Mdr 8,8; 1 Hen 9,11; 39,11; Jub 1,29; IQS 3,15-16; CD 2,7-10 i inne; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 262-263.

¹⁴⁸ Po raz drugi pojawia się czasownik *praevidere*, tutaj w synonimicznej kombinacji *praevidit et pronovit*, „on (prze) widział i znał wszystko uprzednio”. Należy zauważyć, że *pronovit* jest przypuszczalną poprawką tekstu (w manuskrypcie występuje *pronovit*, które nie ma sensu), i że czasownik *pronoscere* wydaje się nie występować w języku łacińskim. Jednakże według J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 263, ten wariant tekstu powinien być zachowany. Przedrostki *prae-* i *pro-* są często używane zamiennie w łacinie, co więcej pewien wpływ mógł mieć również fakt istnienia w greckim wyrazu προϋνώσκειν. *Praenoscens* występuje w Rdz 15,13.

Gdy uczynił [ich], (5) Pan widział uprzednio¹⁴⁹ wszystkie rzeczy, które staną się na tym świecie.

I oto, [moje życie] zostanie zabrane¹⁵⁰. (6) [Pan]¹⁵¹ wyznaczył mnie ze względu na nich i ze względu na ich grzechy, abym mógł modlić się i prosić za nich. (7) Albowiem stało się to nie ze względu na moją cnotę lub siłę¹⁵², lecz dlatego, że On tak chciał Jego miłosierdzie¹⁵³ i Jego cierpliwość stały się moim udziałem. (8) Dlatego też mówię tobie Jozue, nie ze względu na pobożność tego ludu pokonasz narody. (9) Wszystkie firmamenty nieba i fundamenty ziemi zostały utwierdzone przez Boga i znajdują się pod pierścieniem jego prawej ręki¹⁵⁴.

¹⁴⁹ Zamiast *praevidere* (właściwej klasycznej formy tego czasownika użytej w 12,4 i 12,13) tutaj pojawia się *providere*.

¹⁵⁰ Wielu komentatorów łączy *et ecce aufertur* z poprzednim zdaniem i czyta: „Pan widział uprzednio wszystkie rzeczy, które staną się na tym świecie, i oto stało się tak”. W takim razie *aufertur* jest interpretowane jako *affertur*; zob. A. Hilgenfeld, *Mosis Assumptionis*, s. 108; G. Volkmar, *Mose Prophetie*, s. 52. Natomiast J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 264-265 jest zdania, że *et ecce aufertur* jest początkiem następnego zdania, i że można je uzupełnić słowem *corpus, anima* lub *animus*: „i oto, moje ciało (moja dusza lub duch) zostanie zabrane”. *Ecce* byłoby wprowadzeniem do nowej sekcji.

¹⁵¹ [...] *s me constituit*, „[Pan / Bóg] wyznaczył mnie”. Choć w manuskrypcie początek w. 6 jest nieczytelny, podmiotem wyrażenia *me constituit* może być tylko Bóg.

¹⁵² *Non enim propter meam virtutem aut in firmitatem*, „ponieważ to stało się nie ze względu na moją cnotę lub siłę”. Słowo *firmitas* oznaczające „siłę” lub metaforycznie „nieugiętość, stałość, solidność”, jest używane w Vulg. rzadko, np. Rdz 41,32; Prz 22,21; 2 Mch 10,34; 2 P 3,17 (we wszystkich wypadkach użyte w znaczeniu metaforycznym). Nie jest pewne, czy *virtus* oznacza tutaj „siłę” czy „cnotę” (ἀρετή). W dziełach Filona, *De specialibus legibus*, 1,209 oraz *De vita contemplativa*, 26 słowa δύναμις i ἀρετή występują w paralelizmie; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 266.

¹⁵³ L. mn. w słowie *misericordia* może być wyjaśniona nawiązaniem do języka biblijnego, prawdopodobnie greckiego οἰκτιρμοί, które w LXX z reguły występuje w l. mn. (również l. mn. w hebr. רַחֲמִים), np. Ps 119,77.

¹⁵⁴ Tekst manuskryptu ma *et sub nullo dexteræ illius sunt*, co sprawia problem tekstualny związany ze słowem *nullo*. Większość komentatorów proponuje zmianę na *anullus* (= *anulus*), „pierścień”. Taką zmianę potwierdza odwołanie się do tekstów biblijnych. W Jr 22,24 o Jechoniaszu, a w Ag 2,23 i Syr 49,11 o Zorobabelu mówi się, że są oni „pierścieniem na prawej ręce Boga”, co symbolizuje wybranie i potwierdzenie ich działalności przez Boga. Wydaje się, że autor łączy zwrot „być pod czyjąś ręką (ὑπὸ χεῖρος)”, to znaczy „być w czyjejś mocy”, z wyrażeniem „być jakby pierścieniem / sygnetem”, to znaczy „mieć moc, władzę”. Pełne znaczenie tego idiomu wyraża myśl, że Bóg ma pełną moc i władzę nad swoim stworzeniem; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 267-268.

(10) Ci więc, którzy wypełniają i przestrzegają przykazań Boga¹⁵⁵ wzrosną i będą się pomyślnie rozwijać¹⁵⁶. (11) Natomiast grzesznicy i lekceważący przykazania stracą dobra, zgodnie z zapowiedzią, i zostaną oni ukarani przez narody pogańskie wieloma mękami. (12) Ale jest niemożliwe, aby On zniszczył i opuścił ich całkowicie. (13) Bóg bowiem wystąpi, ten który widzi uprzednio wszystko w wieczności, a wtedy Jego przymierze zostanie utwierdzone, i przez przysięgę, która (...)¹⁵⁷

ks. Marek *PARCHEM*

¹⁵⁵ Na określenie „wypełniania przykazań /Prawa” zwykłym zwrotem jest użycie dwóch czasowników: *custodire et facere* (φυλάσσεισθε καὶ ποιεῖν), „strzec i czynić /wypełniać”. Tutaj autor używa wyrażenia *facientes itaque et consummantes mandata Dei. Consumare* nigdzie nie występuje w powiązaniu z przykazaniami. Prawdopodobnie chodzi o specyfikację czasownika *facere*: „wypełniać przykazania, czynić to w sposób doskonały”; por. Joz 22,5; zob. J. Tromp, *The Assumption of Moses*, s. 269.

¹⁵⁶ *Bonam viam exigunt*, dosłownie „osiągnąć dobrą drogę”. A. Hilgenfeld, *Die Psalmen Salomo's* s. 28 jest zdania, że ten szczególny łaciński zwrot jest tłumaczeniem greckiego czasownika εὐηροδοῦν, „prosperować, pomyślnie się rozwijać”.